INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF HUMANITIES AND INTERDISCIPLINARY STUDIES
(Peer-reviewed, Refereed, Indexed & Open Access Journal)
DOI : 03.2021-11278686 ISSN : 2582-8568 IMPACT FACTOR : 5.71 (SJIF 2021)

शाहूवाडी तालुकातील भातशेतीचा आर्थिक अभ्यास

(Economic study of Paddy Farming in Shahuwadi Taluka)

डॉ. कृष्णात आनंदराव पाटील
श्री शिव - शाहू महाविद्यालय, सरुड,
ता. शाहूवाडी, जि. कोल्हापूर

प्रा. दत्तात्रय विश्वास नलगे
श्री शिव - शाहू महाविद्यालय, सरुड,
ता. शाहूवाडी, जि. कोल्हापूर

DOI No. 03.2021-11278686 **DOI Link ::** https://doi-ds.org/doilink/06.2021-65677757/IRJHIS2106022

सारांश:

भात उत्पादन हे राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. कोल्हापूर जिल्हामध्ये शाहूवाडी तालुका हा 60% ते 80% पर्यंत सिंचन क्षेत्र म्हणून विशेषत: ओळखले जाते. या तालुकामध्ये 27080 हेक्टर क्षेत्र शेतीखाली आहे त्यापैकी 14300 हेक्टरभातशेती क्षेत्रात आहे.शाहूवाडी तालुका हा पश्चिम घाटात वसलेला आहे . शाहूवाडी तालुका हा वारणा, कासारी, कडवी, शाळी आणि अंबार्डी या नदीकाठावर वसलेला आहे. भात शेतीमध्ये कर्जाची उपलब्धता, खर्च आणि संसाधनांचा योग्य वापर या प्रमुख समस्या आहेत. भात उत्पादक शेतकरी लेखा रेकॉर्ड योग्य प्रकारे ठेवत नसल्यामुळे त्यांची आर्थिक कामगिरी मोजणेही अवघड आहे. पीक विमा योजनेबद्दल शेतकऱ्यांना योग्य माहिती नाही. शेतकरी भाड्याने जमीन घेत नाहीत. भात शेतीशी संबंधित कोणत्याही लेखाच्या नोंदी राखत नाहीत. जास्तीत जास्त किंवा सर्व शेतकरी भाताच्या चांगल्या प्रतीची बियाणे वापरतात. की भात शेतीतून जास्तीत जास्त शेतकरी 0 ते 50 पोती भाताचे उत्पादन घेतात. एक एकर भात शेतीतून ३५.२६% नफा झाला आहे तसेच जास्तीत जास्त रक्कम खुरपणी, कामगार, खाते आणि जमीन विकासावर खर्च होते . बाजारात भात विक्रीकरून शेतकऱ्यांना ९१.७0 % रक्कम मिळते आणि चाराविक्री करून ८.२९% उत्पन्न मिळते. शाहूवाडी तालुक्यात शेतकरी अल्प प्रमाणात भात विक्री करतात.शेतकरी 'पीक विमा' घेत नाहीत त्यांना पीक विम्याबाबत काहीच कल्पना नाही. विविध शेतकरी साक्षर किंवा असाक्षर आहेत, खर्च रेकॉर्ड ठेवत नाहीत आणि पिकांचा सरासरी परतावा माहिती नाही म्हणून शेतकऱ्यांसाठी शाहूवाडी पंचायत समितीच्या कृषी विभागाने शेती संशोधन विभाग सुरू करणे आवश्यक आहे.

कळ शब्द: भात, कृषीसंशोधन, लेखा, परतावा, पिक विमा , लागवड, शेती.

प्रस्तावना:

भात उत्पादन हे राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. पांढरे तांदूळ आणि तपकिरी तांदूळ उत्पादित करणारा जगातील सर्वात मोठा उत्पादकदेश भारत हा जगातील सर्व तांदळाच्या 20% उत्पादनाचा वाटा आहे. तांदूळ हे भारतातील पूर्वप्रसिद्ध पीक आहे आणि हे देशाच्या पूर्वेकडील आणि दक्षिण भागातील लोकांचे मुख्य अन्न आहे. तांदूळ हे भारतातील प्रमुख धान्य आहे. तांदूळ हे मूलभूत अन्न पीक आहे आणि उष्णकटिबंधीय वनस्पती

असल्याने उष्ण आणि दमट हवामानात ते आरामात वाढते. भात प्रामुख्याने अतिवृष्टी झालेल्या पाऊस पडलेल्या भागात होतो. भात निरनिराळ्या मातीत वाढते.

कोल्हापूर जिल्हामध्ये शाहूवाडी तालुका हा 60% ते 80% पर्यंत सिंचन क्षेत्र म्हणून विशेषत: ओळखले जाते. या तालुकामध्ये 27080 हेक्टर क्षेत्र शेतीखाली आहे त्यापैकी 14300 हेक्टरभातशेती क्षेत्रात आहे. भात शेती विषयीचा सद्य अभ्यास आर्थिक विश्लेषणासह घेण्यात आला आहे.

समस्येचे विधान:

भात शेतीमध्ये कर्जाची उपलब्धता, खर्च आणि संसाधनांचा योग्य वापर या प्रमुख समस्या आहेत. भात उत्पादक शेतकरी लेखा रेकॉर्ड योग्य प्रकारे ठेवत नसल्यामुळे त्यांची आर्थिक कामगिरी मोजणेही अवघड आहे . आवश्यकतेनुसार या संशोधन अभ्यासात निधी उभारणे, उत्पादन खर्च आणि त्याचा नफा आणि भात शेतीच्या व्यवस्थापन आणि कार्यरत भांडवलाच्या व्यवस्थापनाचा अभ्यास आहे.

अभ्यासाचे महत्त्व :

सध्याचा अभ्यास भात शेतीच्या आर्थिक विश्लेषणाच्या विषयावर आहे. योग्य आर्थिक व्यवस्थापन करण्यासाठी संबंधित शेतकऱ्यांसाठी उपयुक्त ठरते आणि आवश्यक असल्यास लेखा रेकॉर्ड ठेवण्यास मदत होते . शेतकरी या अभ्यासाचा उपयोग खर्च निश्चित करण्यासाठी योग्य पध्दतीचा अवलंब करण्यासाठी आणि नफा आणि कार्यक्षमतेचे मोजमाप करू शकतात. भात लागवडीची व्यवहार्यता समजून घेण्यासाठीही बँक आणि वित्तीय संस्थांना मदत करू शकते .

अभ्यासाचे उद्दीष्ट :

1) भात लागवडखर्च आणि किंमत यांचाअभ्यास करणे.

२) भाताच्या किंमतीवर परिणामकरणाऱ्या घटकांचे परीक्षण करणे .

3) भातशेतीच्या कामगिरीचे आर्थिकविश्लेषण करणे.

४) भात शेतीतील समस्येवर उपाय सुचविणे .

अभ्यासाचीपद्धत:

माहिती मिळवणे:

संशोधनअभ्यास हा प्राथमिक आणि दुय्यम माहितीवरआधारित आहे .

अ) प्राथमिक माहिती:

संशोधन अभ्यासासाठी प्राथमिक माहितीही रचनात्मक प्रश्नावली, मुलाखती आणि निरीक्षणाद्वारे गोळा केलीआहे.

बी) दुय्यम माहिती:

संशोधन अभ्यासासाठी दुय्यम माहिती ही पुस्तके, संशोधन पेपर, लेख आणि विविध वेबसाइट्स आणि विविध सरकारी संस्थांद्वारे गोळा केली आहे .

नमुना निवड:

अ) **अभ्यासाचे क्षेत्र :**

कोल्हापूरजिल्ह्यातील अर्ध - विकसित तालुक्यापैकी एकअसलेला शाहूवाडी तालुका सध्याच्या संशोधन अभ्यासासाठी अभ्यासाचे क्षेत्र म्हणून निवडले आहे . शाहूवाडी तालुका हा पश्चिम घाटात वसलेलाआहे . शाहुवाडी तालुका हा वारणा, कासारी, कडवी,शाळी आणि अंबार्डी या नदीकाठावर वसलेला आहे.

ब) गावे:

संशोधन अभ्यासासाठी शाहुवाडी तालुक्यातील भेडसगांव,सरूड आणि नेर्ले ही तीन गावे निवडली आहेत. भात लागवडीच्या आधारे या गावांची निवड केली गेली आहे कारण या गावात भातशेतीची लागवड सर्वाधिक आहे .

सारणी 1: निवडलेली गावे

तलुका	निवडलेली गावे	लोकसंख्या	भात शेतकरी
	सरुड	6723	420
शाहूवाडी	भेडसगांव	4075	330
	नेर्ले	2327	235

(स्त्रोत : ग्रामपंचायत सरुड , भेडसगांव व नेर्ले)

क) निवडलेले शेतकरी:

भात लागवड करण्याच्या प्रमाणात ही गावे निवडलेली आहेत. या गावात भात शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यातून खालील प्रमाणात शेतकरी संशोधन अभ्यासासाठी निवडलेले आहेत .

सारणी 2: नमुना निवड

गावे	तांदूळ शेतकरी	नमुना
सरुड	420	20
भेडसगांव	330	20
नेर्ले	235	20
एकूण	985	60

संशोधन माहितीचे विश्लेषण :

संशोधन अभ्यासासाठी शेतक-यांची मुलाखत, सर्वेक्षण आणि दुय्यम माहिती याद्वारे गोळा केलेल्या माहितीचे विश्लेषण खालील प्रमाणे आहे.

सारणी 3 : शाहूवाडी तालुक्यातील भात शेतकऱ्यांची वृत्ती

अ.क्र.	विधान	प्रतिसादकांची संख्या		टक्केवारी (%)	
		होय	नाही	होय	नाही
1	आपण भाड्याने जमीन घेता का?	12	48	20	80
2	तुम्ही तांदूळ विकता का?	-	60	-	100
3	आपण कर्ज घेता का?	32	28	53.33	46.66
4	आपण पैसे वाचवता का ?	60	-	100	-
5	तुमच्याकडे बँक खाते आहे का?	60	-	100	-
6	आपण वाहतुकीचा खर्च करता का?	50	10	83.33	16.66
7	आपण लेखा रेकॉर्ड ठेवत आहात का?	-	60	-	100
8	तुम्ही ' किसान ' क्रेडिट कार्ड घेता का?	53	7	88.33	11.66
9	आपण पीक विमा घेता का?	-	60	-	100
10	तुम्ही भातविकता का?	52	8	86.66	13.33

सारणी क्रमांक 3 नुसार ८०% शेतकरी भाड्याने जमीन घेत नाहीत. परंतु केवळ २०% शेतकरी इतर शेतकऱ्यांची जमीन भाड्याने घेतात . याचाच अर्थ जास्तीत जास्त प्रतिवादी शेतकरी भाड्याने जमीन घेत नाहीत.

सारणी क्रमांक 3 नुसार 100 % शेतकरी तांदूळ विक्री करीतनाहीत म्हणजेच शेतकरी फक्त भाताची विक्री करतात. वरील सारणीवरून असे दिसून आले आहे की ८८.६६ % लोक इतरांना भात विकत आहेत आणि केवळ १३.३३% लोक भातविकत नाहीत कारण हे सर्व भात स्वत:च्या वापरासाठी ठेवतात.

वरील सारणी क्रमांक 3 नुसार १००% प्रतिसादक पैसे वाचवतात. याचाच अर्थ जास्तीत जास्त शेतकरी पैशाची बचत करतात. याशिवाय १००% उत्तरदात्यांचे बँक खाते आहे. परंतु केवळ १६.६६% शेतकरी भात शेतीसाठी वाहतूक खर्च करीत नाहीत. वरच्या सारणीवरून असे दिसून आले आहे की १००% प्रतिसाद देणारे भात शेतीशी संबंधित कोणत्याही लेखाच्या नोंदी राखत नाहीत. वरच्या सारणीवरून हे दिसून आले आहे की 88.33 % शेतकऱ्यांकडे 'किसन क्रेडिट कार्ड' आहे. पण केवळ 11.66% शेतकरी 'किसान क्रेडिट कार्ड' सुविधेचा वापर करत नाहीत.

सारणी क्रमांक 3 नुसार100 % शेतकरी 'पीक विमा' घेत नाहीत . याचा अर्थ असा आहे की पीक विमा योजनेबद्दल शेतकऱ्यांना योग्य माहिती नाही.

सारणी क्रमांक 4: भात उत्पादनाचे वर्गीकरण

अ. क्र.	तपशील	वर्गीकरण	उत्तर देणाऱ्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	बियाण्याची गुणवत्ता	चांगले	60	100
		मध्यम	-	-
		वाईट	-	-
		एकूण	**60**	**100**
2	भात उत्पादन	0 - 50 पोती	43	71.66
		50 - 100 पोती	13	21.66
		100 - 150 पोती	3	5
		150 - 200 पोती	1	1.66
		एकूण	**60**	**100**
3	भात विक्रीतून मिळणारे उत्पन्न	0 - 20000	28	53.84
		20000 - 40000	7	13.46
		40000 - 60000	14	26.92
		60000 - 80000	0	0
		80000 - 100000	1	1.92
		100000 - 120000	1	1.92
		120000 - 140000	1	1.92
		एकूण	**52**	**100**
4	स्वतःच्या वापरासाठी भात	0-10 पोती	20	33.33
		10-20 पोती	28	46.66
		20-30 पोती	10	16.66
		30-40 पोती	2	3.33
		एकूण	**60**	**100**

सारणी क्रमांक 4 नुसार 100 % शेतकरी चांगल्या दर्जाचे बियाणे भात लागवड करण्यासाठी वापरतात. याचा अर्थ असा की जास्तीत जास्त किंवा सर्व शेतकरी भाताच्या चांगल्या प्रतीची बियाणे वापरतात.

सारणी क्र. 4 नुसार भाताचे उत्पादन पोत्यांमध्ये (Bags) दर्शवले आहे. वरील सारणीवरून असे दिसून आले आहे की, ७१.६६ % शेतकऱ्यांचे भाताचे उत्पादन 0 ते 50 पोती आहे. तसेच२१.६६% शेतकऱ्यांचे भाताचे उत्पादन 50 ते 100 पोती घेतात . याशिवाय 5% शेतकरी 100 ते 150 पोती भाताचे उत्पादन आपल्या शेतामध्ये घेतात आणि फक्त १.६६% शेतकरी 150 ते 200 पोती भाताचेउत्पादन आपल्या शेतामध्ये घेतात. याचा अर्थ असा आहे की भात शेतीतून जास्तीत जास्त शेतकरी 0 ते 50 पोती भाताचे उत्पादन घेतात.

वरील सारणीमध्ये 60 शेतकऱ्यांमधील 52 शेतकरी बाजारात भाताची विक्री करतात . वरील सारणीवरून असे दिसून आले आहे की. ५३.८४ % शेतकरी हे भात विक्री करून केवळ 0 ते 20,000 रुपये उत्पन्न मिळवतात तसेच १३.४६% शेतकऱ्यांना भात विक्री करून रु. 20,000 ते 40,000 पर्यंत मिळते. त्याचप्रमाणे २६.९२%शेतकऱ्यांना भात विक्री करून रू. 40,000 ते 60,000 पर्यंत उत्पन्न मिळते . तसेच रुपये. 80,000 ते 1,00,000 , रू. 1,00,000 ते 1,20,000 आणि रु .1,20,000ते 1,40,000 शेतीतून प्रत्येकी १.९२% शेतकरी मिळवतात. याचा अर्थ असा की जास्तीत जास्त शेतकरी भात विक्री करून फक्त रु . 20,000 उत्पन्न मिळवतात.

सारणी क्रमांक 5: भातशेती खाते

Dr (१ एकरासाठी) Cr

तपशील	रक्कम (रुपये)	टक्केवारी %	तपशील	रक्कम (रुपये)	टक्केवारी %
जमीन खरेदी	0	0	धान विक्री	22100	91.70
बियाणे	1000	4.14	चारा विक्री	2000	8.29
तण काढणे व खुरपणी खर्च	2800	11.61			
मानवीकामगार खर्च	2800	11.61			
बैल कामगार खर्च	800	3.31			
खत खर्च	2400	9.95			
जमीन विकास	2000	8.29			
सिंचन खर्च	-	-			
विद्युत शुल्क	700	2.90			
रासायनिक द्रव्यखर्च	500	2.07			
कर्ज व्याज	1200	4.97			
वाहतूक खर्च	800	3.31			
इतर उपकरणांची खरेदी	600	2.48			
इतर खर्च	-	-			

नफा	8500	35.26			
एकूण	24100	100	एकूण	24100	100

वरील सारणी क्रमांक . 5 नुसार शेतकरी भातशेती खाते दर्शवले आहे. या सारणीमध्ये एकाएकरात सरासरी भाताची 36 पोती उत्पादन होते त्यापैकी सरासरी 10 पोती भात कुटुंबाच्या स्वत: च्या वापरासाठी घरात ठेवण्यात आले आहे.

उपरोक्त सारणीमध्ये एकूण लागवड खर्च, भाताची विक्री आणि नफा एका एकरासाठी दाखविला आहे. या सारणीमध्ये एका एकरासाठी बियाण्याची किंमत 4.१४ % आहे. तसेच एका एकरासाठी शेतकऱ्यांना खुरपणी खर्च आणि मानवी कामगार खर्च समान म्हणजेचप्रत्येकी११.६१% रक्कम आहे .तसेच 3.३१ % रक्कम अदा बैल कामगारावर खर्च केली जाते. त्याचप्रमाणे ८.२९ % रक्कम भात शेतजमीनीच्या विकासावर आणि ९.९५% रक्कम ही खतासाठी खर्च केली जाते .

उपरोक्त सारणीवरून असे दिसून आले आहे की विद्युत शुल्कावर 2.90 % रक्कम व रासायनिक द्रव्यासाठी 2.०७% इतकी रक्कम खर्च होते. तसेच कर्जावरील व्याज भागवण्यासाठी 4.९७% रक्कम दिली जाते आणि वाहतूक खर्चासाठी 3.३१% रक्कम दिली जाते . तसेच केवळ 2.४८% रक्कम शेतीची उपकरणे खरेदीवर खर्च केली जाते.

वरील सारणीवरून हे दिसून आले आहे की एक एकर भात शेतीतून ३५.२६% नफा झाला आहे तसेच जास्तीत जास्त रक्कम खुरपणी, कामगार, खाते आणि जमीन विकासावर खर्च होते . बाजारात भात विक्रीकरून शेतकऱ्यांना ९१.७0 % रक्कम मिळते आणि चाराविक्री करून ८.२९% उत्पन्न मिळते .

याचाच अर्थ असा आहे की शेतकऱ्यांना ३०% ते ४०% पर्यंत नफा मिळतो. म्हणजेच शाहूवाडी तालुक्यातील सर्व शेतकरी भात शेती फायद्याची आहे.

निष्कर्ष:

१) शाहूवाडी तालुक्यात शेतकरी अल्प प्रमाणातभात विक्री करतात.

२) केवळ 53 % शेतकरी बँक व इतर मार्गांनी कर्ज घेतात.

3) शेतकरी भात शेती आणि इतर पिके संबंधित कोणत्याही प्रकारचेलेखा रेकॉर्ड ठेवत नाहीत.

4) शेतकरी 'पीक विमा' घेत नाहीत त्यांना पीक विम्याबाबत काहीच कल्पना नाही.

5) 20% शेतकरी भाड्याने जमीन घेवून शेती करतात .

6) सर्व शेतकरी भात शेतीसाठी भात लागवडीसाठी चांगल्या दर्जाचे बियाणे वापरतात.

7) एक एकर भात शेतीसाठी७५ ते ८० कामगारांची आवश्यकता आहे.

8) शाहुवाडी तालुक्यातील बहुतेक शेतकरी स्वत: च्या जागेचे तारण देऊन कर्ज घेतात.

9) शाहुवाडी तालुक्यातील भात शेती उत्पादकांना ३०% ते ४० % पर्यंत नफा मिळतो .

सूचना:

1) विविध शेतकरी साक्षर किंवा असाक्षर आहेत, खर्च रेकॉर्ड ठेवत नाहीत आणि पिकांचा सरासरी परतावा माहिती नाही म्हणून शेतकऱ्यांसाठी शाहूवाडी पंचायत समितीच्या कृषी विभागाने शेती संशोधन विभाग सुरू करावा.

२) शाहूवाडी पंचायत समितीच्या कृषी विभागाने भात शेतीत भात लागवड तंत्राचा वापर कसा करता येईल या संदर्भात भात उत्पादक शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करावे आणि धान्य लागवडीचा खर्च कमी होईल, यासाठी योग्य ती माहिती द्यावी .

3) कृषी विभागाने लेखारेकार्डठेवण्याबाबत शेतकऱ्यांनामार्गदर्शन करावे व जनजागृती करावी.

4) विमा कंपन्यानी शेतकऱ्यांना पीक विमा घेण्यासाठी मार्गदर्शन करावे व त्याचे फायदे स्पष्टपणे सांगावेत व त्याबाबत जनजागृती करावी.

संदर्भ :

1. Agricultural Production - M. Laxmi Narasaiah, K. Suresh.
2. Farmers Response to Agricultural Prices in India - D.S.Tyagi.
3. **तहसील कार्यालय , शाहूवाडी .**
4. **कृषी कार्यालय, शाहूवाडी .**
5. Rice in India: A Status paper.(www.drd.dacnet.nic.in.)
6. Rice Field preparation and Sowing.(www.sikkimagrisnet.org)
7. Rice in Maharashtra. (www.rkmp.co.in)